

Samu Sarviaho

Kaukokaipuun ja alkuperäisen itäisyyden lumoissa

POHJOIS-SUOMEN VARHAISHISTORIALLINEN KARJALAISSUUS 1700-LUVUN LOPUN JA 1800-LUVUN ALUN SUOMALAISSA HISTORIANKIRJOITUKSESSA

Käsitykset Pohjois-Suomen varhaisasutuksen alkuperästä ovat vuosisatojen saatossa vaihdelleet tuntuvasti. Artikkelissani tarkastelen yhtä vaihtetta pohjoissuomalaisten alkuperäkäsitysten oppihistoriassa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, jolloin alueen varhaisasutusta alettiin pitää karjalaisena. Alkuperätulkinnat olivat vahvasti sidoksissa kehitykseen, jossa itäsuomalaisuus ja karjalaisuus olivat nousemassa ”muoti-ilmiöiksi”.

Mistä suomenkielisten pohjoissuomalaisten esivanhemmat ovat kotoisin? Tämä kysymys on ollut tärkeä osa keskustelua, jota on eri vuosisa-

toina käyty suomalaisten alkuperästä. Aihe on tärkeä alueelliselle identiteetille ja laajemminkin, kun on mietitty, mikä maa, valtio, kansa tai jopa maakunta on saanut kunnian laajojen pohjoisten alueiden asuttamisesta ja valtaamisesta. Kysymykseen on liittynyt myös käytännön valtapoliittisia näkökohtia, esimerkiksi 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa, kun ruotsalainen ulkopoliittikka pyrki korostamaan ruotsalaisvallan pysyvyyttä Lapissa. Tuolloin alkuperätulkinnat korostivat pirkkalaisten, *birkarliens*, varhaista valta-asemaa ja 1500-luvulle jatkunutta etuoikeutettua asemaa veronkantajina.¹

Eräs merkillinen vaihe pohjoissuomalaisen väestön alkuperän tulkitsemisessa koitti 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, jolloin syntyi käsitys pohjoissuomalaisten karjalaisesta alkuperästä. Tämä käsitys muodostui merkittäväksi alueen historiakuvassa myöhemminkin. Suomalaisen historiakäsitysten kannalta eräs tämän käsityksen ”sivutuote” on nähtävissä keskiajan historian tulkinnoissa vielä tänäkin päivänä. Oletus Pohjois-Suomen asutuksen muinaisesta karjalaisuudesta vaikutti näet käsityksiin siitä, että vuo-

1. Jouko Vahtola, *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1980, 492–494; 1800- ja 1900-lukujen pirkkalaiskiistoista yleisemmin vrt. Riitta Väisänen, *Kainulaiset ja pirkkalaiset pohjoismaisissa tutkimuksissa*. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 1967, 2, 40–45, 68–77, 148–161.

FM **Samu Sarviaho** on aate- ja oppihistorian tohtorikoulutettava Oulun yliopistossa. Sähköposti: samu.sarviaho@oulu.fi.

den 1323 Pähkinäsaaren rauhan raja ulottui nimenomaan Pohjanlahdelle, eikä Jäämerelle.²

Tässä artikkelissa kysyn, miksi pohjoissuomalaisten alkuperää alettiin pitää karjalaisena 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun historiankirjoituksessa, ja mihin historialliseen kontekstiin tämä karjalaisuus liitettiin. Lopuksi käsittelen lyhyesti tämän näkemyksen perillisiä ja haastajia autonomian ajan historiankirjoituksessa. Pohjois-Suomella tarkoitan tässä yhteydessä lähinnä nykyistä Pohjois-Pohjanmaata ja Lapin länsiosia. Nykyisen Kainuun maakunnan väestön myöhäinen, lähinnä savolainen, alkuperä on tunnettu jo 1600-luvun puolivälissä, eikä siitä ole juuri syntynyt epäselvyyksiä.³ Lähteinäni on matkakuvauksia, Suomen historian yleisesityksiä, erityistutkimuksia sekä muuta Pohjois-Suomen historia-käsityksiin liittyvää lähdeaineistoa.

Artikkelini tarkastelee kriittisesti historiankirjoituksessa vuosisatojen kuluessa paljon käsiteltyä, mutta historiankirjoituksen historian kannalta harvoin analysoitua⁴ kysymystä Pohjois-Suomen varhaisasutuksesta. Tarkastelen erityisesti romantiikan ja vuonna 1809 tapahtuneen Suomen suuriruhtinaskunnan synnyn vaikutusta historiakäsityksiin. Romantiikan vaikutusta historiakäsityksiin on käsitelty viime aikoina laajemminkin kansainvälisessä tutkimuksessa 1800-luvun alun Euroopan osalta.⁵

H. G. Porthan ja F. M. Franzén Pohjois-Suomen karjalaisuuden varhaisina hahmottelijoina

Pohjois-Suomen varhais historian tulkinnoissa on perinteisesti tukeuduttu kainulaisten eli kveenien ja pirkkalaisten käsitteisiin. Kveenit esiintyivät

pohjoisen Fennoskandian alueen kuvauksissa varhain. Heitä kuvailtiin 800-luvun lopulla Wessixin kuninkaan, Alfred Suuren, kääntämässä roomalaisen Paulus Orosiuksen historioteoksessa, jossa oli norjalaisen Ottarin matkakertomus. Lisäksi heistä oli tietoja norjalaisessa ja islantilaisessa saagamateriaalissa. Kvenland yhdistettiin Pohjanmaahan jo varhain, mutta kveeneihin liitettiin usein myyttillisiä aineksia, kuten käsityksiä amatsoneista. 1700-luvulla oli kuitenkin yleinen käsitys, että alueen asukkaat olivat olleet pitkään suomenkielisiä.⁶

Pirkkalaisten, lapinverottajien, käsitettiin puolestaan tulleen Pirkkalan pitäjältä Tornionjoelle asti 1200-luvun lopulla ja alistaneen saamelaiset. Tulkinnot perustuivat 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa esille tuotuihin, alkuperältään kyseenalaiseen perimätietoihin.⁷ Tämä pirkkalaisasutus yhdistettiin Pohjois-Suomen varhaisasutukseen.⁸ 1700-luvun ruotsalaisessa historiankirjoituksessa pirkkalaisten katsottiin kuitenkin olleen alkupe- rältään ruotsinkielisiä ruotsalaisia, vaikka heitä voitiin aiemmin pitää perimätietojen pohjalta hämäläisinä.⁹ Alkuperäkysymystä voitiin myös tarkastella 1700-luvulla ilman viittauksia kainulaisiin tai pirkkalaisiin, esimerkiksi yhdistämällä asutuksen alkuperä perimätietojen pohjalta hämäläisiin.¹⁰

Käsityksen pohjoissuomalaisen varhaisasutuksen osaltaan karjalaisesta luonteesta toi historiankirjoitukseen Turun Akatemiassa 1700-luvun loppupuolella kaunopuheisuuden professorina toiminut Henrik Gabriel Porthan (1739–1804). Suomen historiankirjoituksen isäksi tituleerattu Porthan kirjoitti 1780-luvun lopulla

2. Tämä näkemys on hyvin esillä rajan varhaisen hahmottelijan, Anders Josef Europaeuksen tulkinnoissa 1800-luvun puolivälissä. Hänen mukaansa raja ulottui Pohjanlahdelle, koska pohjoinen Suomi oli kuulunut keskiaikaiseen venäläisvaltioon, Novgorodiin, yhdistettyjen karjalaisten eräalueisiin. Anders Josef Europaeus, *Om det nöteborgska fredsfördraget och dess följder*. Annaler for nordisk oldkyndighed og historie 1860, 17–18.

3. Jorma Keränen, *Kainuun asuttaminen*. Studia historica Jyväskyläläisiä 28. Jyväskylän yliopisto 1984, 11–15.

4. On esimerkiksi kuvaavaa, että Riitta Väisänen lähes 50 vuotta vanha pro gradu on edelleenkin paras kokonaiskatsaus kainulais- ja pirkkalaiskysymysten varhais historiaan. Siinäkään ei ole varsinaisesti kyse analysistä, vaan ote on enimmäkseen referoiva.

5. Kokoavasti esim. Stefan Berger & Christoph Conrad, *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan 2015.

6. Väisänen 1967, 3–5, 10–18; Kyösti Julku, *Kvenland – Kainuunmaa*. Pohjoinen 1986, 11–17, 51–57, 60–80.

7. Väisänen 1967, 6–10. Pirkkalaisten saapumisen ajankohta ja muut yksityiskohdat vaihtelivat traditiossa.

8. Ks. esim. 1600-luvulta Gabriel Tuderus, *En kort underrättelse om the österbothniska lappar, som under Kiemi Gebiet lyda*. Bidrag till kannedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv. XVII. 6. Wretmans boktryckeri 1905, 9.

9. Väisänen 1967, 6–10, 18–24, 28.

10. Ks. esim. 1700-luvulta Thomas Stenbäck, *Historiallisia kuvauksia Raahesta ja Saloisista*. Pohjoinen 1970 [1757–1773], 11.

tutkimuksia kainulaisista ja pirkkalaisista ja sivusi aihetta myös kirjoittamassaan Paavali Juustenin piispainkronikan kommentaariteoksessa. Erityisesti kaksiosainen Porthanin pirkkalaistutkimus oli siihenastisista Pohjois-Suomen varhaishistoriaa koskevista tutkimuksista laajimpia. Hän palasi tutkimuksessaan suurelta osin vanhoihin käsityksiin, joissa keskeisenä piirteenä oli, että perimätieto pirkkalaisten hämäläisistä juurista hyväksyttiin. Porthan tuli myös 1700-luvun ruotsalaisen tutkimuksen valtavirtaa vastaan toteamalla, että ruotsalaiset olivat aluksi olleet pirkkalaisliikkeessä keskeisessä roolissa. Kveenit Porthan kuitenkin yhdisti ruotsalaisiin.¹¹

Keskeisenä uutuutena Porthanin näkemyksessä oli pirkkalaistradition ja asiakirja-aineiston kokonaistulkinta, jonka mukaan pirkkalaiset olivat siirtyneet Länsipohjaan¹² ja jättäneet Tornionjoen itäpuoliset alueet savolaisten ja karjalaisten asutettaviksi. Karjalaiset olivat tulleet Kajaanin tienoon kautta Perämeren rannikolle 1200- ja 1300-lukujen taitteessa kolmannen ristiretken jälkimainingeissa. Pohjois-Pohjanmaan karjalaisasutusta hän todisteli 1370-luvulla annetulla asiakirjalla, jossa kerrottiin Oulussa, Kemissä ja Simossa asuneiden karjalaisten kastaminen.¹³

Lähdetiedon esilletuonnissa ilmeni 1700-luvun historiantutkimuksen eräs peruspiirre: uuden, alkuperäisen lähdeaineiston käyttö. Ruotsissa koottiin ja julkaistiin 1700-luvulla paljon materiaalia, mikä oli myös Porthanin tutkimukselle hyödyksi. Hän julkaisi itsekin paljon Suomen keskiajan historian lähdeaineistoa. Myös lähdekritiikissä koettiin edistysaskelia. Ruotsalaisesta ja saksalaisesta tutkimuksesta vaikutteita saanut

Porthan ei hyväksynyt lähteiden tietoja suoralta kädeltä, vaan painotti lähdekritiikissään todennäköistä totuutta. Hän piti tärkeänä erityisesti sisäistä todennäköisyyttä. Tämän mukaan tutkitavassa asiassa ei ollut ristiriitaisuuksia ajan, paikan ja kyseisen aikakauden tapojen ja laitosten suhteen.¹⁴ Porthanin karjalaistulkintoissa oli kyse ennen käyttämättömään lähdeaineistoon perustuvasta todennäköisyystulkinnasta. Hän sovitti yhteen traditiotiedot ja asiakirjatodisteet todennäköiseksi tulkinnaksi.

Porthan katsoi kuitenkin, että Pohjanmaan alueella ainoastaan Kajaaninlinnan lääni, siis nykyinen Kainuun maakunta, kuului murteeltaan ja tavoiltaan ”primitiivisemmän” sisä-Suomen, Savon ja Karjalan yhteyteen.¹⁵ Hän laski suurimman osan nykyistä Pohjois-Suomea länsisuomalaiseen yhteyteen. Ristiriita selittyi sillä, että Porthan katsoi ilmeisesti muiden alueiden paitsi Kainuun hämäläistyneen myöhemmin. Tähän viittaa hänen piispainkronikan selitysteoksessa esittämänsä näkemys, jonka mukaan hämäläiset eivät vielä 1300-luvulla olleet vaatineet pohjoisempaa Pohjanmaata itselleen.¹⁶ Porthan siis katsoi hämäläisten tulleen alueelle myöhemmin, joskaan hän ei tarkentanut näkemystään. Tuskin voi olettaa, että esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan rannikon ilmasto yksin olisi tehnyt alueen väestöstä länsisuomalaisia, vaikka Porthan kannatti osittain ”montesquieuiläistä” ilmasto-oppia.¹⁷

Hieman myöhemmin Frans Michael Franzén (1772–1847) esitti radikaalimpia näkemyksiä pohjoisemman Pohjanmaan karjalaisuudesta. Vuonna 1794 Franzén matkusti Porthanin kanssa Pohjanmaan rannikkoa pitkin Tornioon ja myö-

-
11. Henrik Gabriel Porthan, *Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 373. Kääntänyt, esipuheen ja johdannon kirjoittanut Iiro Kajanto. SKS 1982, 241–245, 248–253, 257–258. Porthanin kveenikäsitteistä vrt. Teemu Ryymin & Per Pippin Aspaa, Henrik Gabriel Porthanin kveeni-käsite. *Arina* 7 (2009), 26–30.
 12. Tällä tarkoitettiin Porthanin aikoihin myös Tornionjokilaaksoa.
 13. Porthan 1982, 179–182, 260–261, 273–274. Lähde on julkaistu *Turun tuomiokirkon mustassakirjassa*. Reinhold Hausen (toim.) *Registrum ecclesiae Aboensis*. Finlands statsarkiv 1890, asiakirja numero 230.
 14. Päiviö Tommila, *Suomen historiantutkimus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989, 44, 47, 52–53; Sten Lindroth, *Svensk landomshistoria. Frihetstiden*. Norstedt 1978, 611–615; Erkki Urpilainen, Hyödyn ja uushumanismin kausi. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*. WSOY 2001, 232–234.
 15. Matti Klinge, *Kaksi Suomea*. Otava 1982, 79–83.
 16. Porthan 1982, 181–182.
 17. 1700-luvun alkupuolella vaikuttaneen Montesquieun (1689–1755) mukaan ilmasto vaikutti kansakuntien kehitykseen ”ensimmäisenä syynä”. Kehitykseen vaikuttivat myös esimerkiksi tavat ja poliittiset instituutiot. Mikko Lahtinen, Montesquieu. Teoksessa Petri Koikkalainen & Paul-Erik Korvela (toim.) *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Vastapaino 2012, 271–275. Porthanin näkemyksistä vrt. Klinge 1982, 78–82.

hemmin itään Kajaaniin ja Kuopioon.¹⁸ Oululaisesta porvarissuvusta lähtöisin ollut Franzén oli puolustanut Porthanin pirkkalaisväitöskirjan ensimmäistä osaa ja toimi myöhemmin historian professorina Turussa.¹⁹ Franzén kirjoitti matkakertomuksen, joka julkaistiin osittain *Åbo Tidningissä* vuosina 1800–1801. Torniota kuvaillaessaan hän esitti tulkinna, että alueen suomalaiset ovat tulleet Venäjältä. Franzén perusti väittämän erään henkilön (*någon*) antamaan tietoon, jonka mukaan Kemian ja Tornion asukkaat olivat ulkomaalaisia, kielensä ja kaupankäyntitapaustensa perusteella alkujaan Viananmeren rannoilta.²⁰

On äärimmäisen epäselvää, kenen näkemykseen Franzén viittasi. Kyseessä tuskin oli mikään julkaistu Pohjois-Suomen historian esityksissä esitetty mielipide. Porthankin todennäköisesti olisi viitannut tällaiseen näkemykseen pirkkalaistutkimuksessaan, mikäli se olisi ollut yleisesti tunnettu. Kertomuksessa samaistettiin Kemian ja Tornion asukkaat käytännössä viankarjalaisiin laukkukauppiaisiin. Heitä kulki 1700-luvun lopulla esimerkiksi Franzénin kotikaupungissa, Oulussa.²¹

Ei ollut sattumaa, että uudet painotukset ilmeivät juuri tässä vaiheessa 1700-luvun lopulla. Filosof Jean-Jaques Rousseau (1712–1778) kulttuuripessimismin ja esiromantiikan hengessä eri maissa ihailtiin ”alkuperäisiä” kansoja ja alkupeleistä, jylhää luontoa. Toinen aikakauden filosofi, Johann Gottfried von Herder (1744–1803), nosti puolestaan slaavilaiset kansat ja suomalaiset suureen arvoon. 1700-luvun lopulla syntyi myös moderni orientalismi²², joka herätti laajemmassa eurooppalaisessa mittakaavassa kiinnostusta,

Kuva 1. Frans Michael Franzénin näkemykset Suomen pohjoisten osien karjalaisesta alkuperästä kiinnittyvät esiromantiikan aikana esiintyneeseen idän eksotiikan ihailuun. Kuva: J. H. Roos. Lähde: Wikimedia Commons.

osittain ihailuakin, itäisiä maita kohtaan.²³ 1700-luvun lopun ja erityisesti 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen Karjala-kuvauksissa Karjalasta löydettiin ihailtu ”rousseauilainen” kansan-ihminen ja eksoottisia maisemia.²⁴ Esiromantiikka edustanut Franzén toi Suomeen kaukokaijuutta ja rousseaulaista alkuperäisyyden ihailu. Hänen utopianaan toimi Lappi, mutta hänen

18. Urpilainen 2001, 242–243.

19. Matti Klinge, Franzén, Frans Michael (1772–1847). Teoksessa Matti Klinge et al. (toim.) *Suomen kansallisbiografia* 3. *Forsblom-Hirn*. SKS 2004a, 68–69.

20. Frans Michael Franzén, Resebeskrifning öfver Finland. *Åbo Tidning* 19.7.1800.

21. Vrt. Aimo Halila, *Oulun kaupungin historia* II. 1721–1809. Oulun kaupunki 1953, 302.

22. Edward W. Said määrittelee orientalismin muun muassa ajattelutavaksi, joka perustuu ontologiseen ja epistemologiseen erotteluun itämaiden ja länsimaiden välillä. Edward W. Said, *Orientalismi*. Suomentaja Kati Pitkänen. Gaudeamus 2011, 13–15.

23. Klinge 1982, 12–13, 87–89; Matti Klinge, *Mikä mies Porthan oli?* SKS 1989, 40–41; Hannes Sihvo, *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. 2. tarkistettu ja täydennetty painos. SKS 2003, 35–39, 47; H. B. Nisbet, Herder. Kansakunta historiassa. Teoksessa Sakari Ollintervo & Kari Immonen (toim.) *Herder, Suomi, Eurooppa*. Suomentanut Hanna Meretoja. SKS 2006, 112; Matti Klinge, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Otava 2009, 246–247; Matti Klinge, *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiakirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*. SKS 2010, 26–27; Said 2011, 48–49, 56–57, 63, 79–81, 120.

24. Marjatta Aittola, *Karjalan kuva kirjallisuudessa vuosina 1700–1812*. Lisensiaatintyö. Oulun yliopisto 2001, 116, 138, 235, 299, 319, 342–343.

ajattelussaan myös itä oli osittain mukana ihanteellisenä ilmansuuntana. Kun Franzén sepitti runon vuoden 1809 valtiopäiviä varten, hän kuvasi Suomea kotiinsa palaavana idän lapsena.²⁵

Eksootiikkaan ja itäisyyteen huomiota kiinnittäneiden ja näitä osaltaan ihannoineiden esiromantiikan ja orientalismin myötä haluttiin nähdä pohjoissuomalaisessa väestössä eksklusiivisesti itäisiä piirteitä. Porthanilla ihannointi ei vielä ilmennyt, vaan hän piti itäsuomalaisia primitiivisinä.²⁶ Sen sijaan Franzén kiinnitti huomiota torniolaisten ja kemiläisten itäisiin piirteisiin. Franzén mainitsi myös pirkkalaiset, mutta kuvaaava on, ettei hän pohtinut alueen asukkaiden mahdollista länsisuomalaista alkuperää.²⁷ Orientalismiin viittasi suoraan Franzénin matkakertomuksen näkemys, jossa kemiläisten ja torniolaisten taipumusta kaupankäyntiin verrattiin jopa kiinalaisten taipumuksiin.²⁸ Kertomuksen näkemys, että alueen asukkaiden murre oli kokonaan itäinen, ei ollut linjassa 1700-luvun kielitieteellisten näkemysten kanssa.²⁹

Autonomian ajan alun tarkentuvat käsitykset pohjoissuomalaisista vienankarjalaisina kainulaisina ja bjarmien jälkeläisinä

Porthanin ja Franzénin varhaisia käsityksiä kehitettiin edelleen 1800-luvun alussa. Suomen uusi autonominen asema Venäjän yhteydessä sai huomion kääntymään uudella tavalla oman maan ja sen ominaispiirteiden ja identiteetin etsimiseen. Keskeisessä roolissa olivat Suomeenkin voimallisemmin 1810-luvulla levinneet saksalaisperäiset, esimerkiksi Herderin ja Friedrich von Schellingin

(1775–1854) edustamat kansallisromanttiset näkemykset. Romantikoille keskeisessä osassa oli kansa, jonka piti tulla tietoiseksi itsestään ja toteuttaa historiallista tehtävänsä. Erityisesti Herder painotti kansallishengen merkitystä. Keskeiseen asemaan nousivatkin kansan historia, kieli, mytologia ja kansanrunous, joissa katsottiin kuvastuvan kansan varsinainen luonne.³⁰ 1800-luvun alun Euroopassa romantiikka vaikuttikin tuntuvasti historiakäsityksiin, ja kansojen erityisluonnetta ja historiaa pyrittiin määrittelemään lähinnä herderiläiseltä pohjalta.³¹

Vuoden 1809 poliittinen muutos ja romantiikka saivat yleisesti aikaan sen, että suomalaisen kansallisuuden ideaa alettiin vähitellen rakentaa alkuperäiseksi käsitetyin, Porthanin vielä primitiivisenä pitämän itäsuomalaisuuden varaan.³² Kansallisen ”heräämisen” alkuvaiheissa oli myös tärkeää määritellä suomalaisten asema Venäjällä asuvien kielisukulaisten joukossa. Vuoteen 1812 asti hallitustehtävissä Venäjällä toiminut venäläinen kreivi Rumjantsev (1754–1826) edisti ja rahoitti Venäjän tieteellistä tutkimusta samoin kuin Suomen tieteellis-humanistista kulttuuria. Hän suunnitteli 1810-luvulla tutkimusretkikunnan lähettämistä Venäjän keisarikunnan itäisiin osiin siellä asuvien kansojen tutkimiseksi. Useita tällaisia retkiä suomalaisten itäisten juurten selvittämiseksi tehtiinkin 1800-luvun kuluessa. Suomen erityisaseman luomisessa piti erityisesti suhteessa Ruotsiin tuoda esille itään liittyviä seikkoja, kuten suomen kieltä. Suomalaisten itäisten juurien korostaminen toimikin eräänlaisena uskollisuuden osoituksena Venäjän keisarille.³³

25. Klinge 1982, 95–98, 107–108; Matti Klinge, *Senaatintorin sanoma. Tutkielmia suuriruhtinaskunnan ajalta*. Otava 1986, 112–113; Klinge 2004a, 69–70; Klinge 2009, 31–32, 35, 246.

26. Vrt. Klinge 1982, 82.

27. Frans Michael Franzén, *Resebeskrifning öfver Finland. Åbo Tidning* 6.9.1800.

28. Frans Michael Franzén, *Resebeskrifning öfver Finland. Åbo Tidning* 19.7.1800.

29. Vrt. esim. Martti Rapola, *Johdatus Suomen murteisiin*. 3. painos. SKS 1969, 23–24; Mikko Korhonen, *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*. Societas scientiarum Fennica 1986, 18–20.

30. Tommila 1989, 61–62, 65–67, 71; Päiviö Tommila, *Kansallisen tiedeyliopiston alkuperä*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*. WSOY 2001, 308–317; Klinge 2010, 13, 15, 50–51.

31. Ks. esim. Berger & Conrad 2015, 77–78, 80–82, 95–100.

32. Klinge 1982, 107–119; Klinge 1986, 113–118; Klinge 1989, 55–57.

33. Eino Karhu, *Suomen ja Venäjän tieteellis-sivistyksellinen yhteistyö 18. vuosisadan lopulla ja 19. vuosisadan alussa*. *Historiallinen arkisto* 75 (1980), 9; Klinge 1982, 19–21; Korhonen 1986, 41; Tommila 2001, 320–325; Derek Fewster, *Kalevala ja muinaisuuden politisoituminen*. Teoksessa Ulla Piela, Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen (toim.) *Kalevalan kulttuuri-historia*. SKS 2008, 192; Klinge 2010, 27, 31–32.

Jo 1700-luvulla oli esitetty näkemyksiä suomalaisten alkukodista tarunhoitoisessa, keskiaikaisen skandinaavisten saagojen mainitsemassa Vienanmeren rannan Bjarmiassa. Ajatuksen oli esittänyt muun muassa norjalainen Gerhard Schøning (1722–1780) vuonna 1751. Vuonna 1813 ruotsalaisen kansallisromanttisen Göötiläisen liiton perustaja Jacob Adlerbeth (1785–1844) toi esille Suomessakin laajalti huomioidussa artikkelissaan samankaltaisen näkemyksen. Sitä levitti suomalaisen tietoisuuteen Turun Akatemian romantikkopolveen kuulunut Reinhold von Becker (1788–1858) Suomen historian luennoillaan vuodesta 1816 alkaen. Bjarmiasta tulikin suomalaisen 1800-luvun romanttisen historian tutkimuksen ihannekohde ja suomalaisten suuren muinaisuuden historiallinen ilmentymä.³⁴ Käsitukset menneestä ”kulta-ajasta” olivat keskeisiä myös muiden maiden ja kansojen romantiikkaan liittyvissä historiankirjoituksen suuntauksissa 1800-luvun alussa.³⁵ Lisäksi von Becker yhdisti Bjarmian karjalaisiin³⁶, mitä oli tehty satunnaisesti jo aiemmin yhdistämällä Bjarmia ja Karjala toisiinsa.³⁷ 1800-luvulla oli myös yleinen käsitys, että vienankarjalaiset laukkukauppiat olivat Bjarmian asukkaiden, bjarmien, jälkeläisiä.³⁸

Kiinnostus kansanrunouteen suuntasi katset aluksi kansanrunouden säilymäalueeksi käsitettyyn Itä-Suomeen, sitten 1820-luvulla Vienan Karjalaan. Runonkerääjä Zacharias Topelius vanhempi (1781–1831) totesi 1820-luvun alussa, että Venäjän maassa, käytännössä Venäjän Karjalassa, asui Suomen kansa alkupuhtautessaan.³⁹ Asenteet Karjalaa ja karjalaisia kohtaan eivät

tosin muuttuneet välittömästi positiivisiksi, vaan kuvaukset saattoivat olla pitkään jyrkän negatiivisia. Myös vienankarjalaisiin laukkukauppiaisiin suhtauduttiin negatiivisesti autonomian aikana. Romantiikan aatteet ja alkuperäisen ihannoiti eivät lyöneetkään läpi täydessä mittakaavassa Turun Akatemiassa. Keskeisinä säilyivät uushumanismin aatteet, jotka korostivat sivistyksen kehitystä alkuperäisyyden ihannoinnin sijaan.⁴⁰ Kansanrunouden herättämä innostus lähti joka tapauksessa siitä, että runous heijasti jotain alkuperäistä vastakohtana korkeammalle kulttuurille. Sisämaan kansaa voitiin arvostaa, jopa ihannoida uudella tavalla.⁴¹ Lotte Tarkka onkin todennut, että suomalaisen identiteetin luomisyrietyksissä suomalainen kulttuuri määritettiin suhteuttamalla se lähimpään ”luonnolliseen” kulttuuriin, perifeeriseksi ja kansanomaiseksi määriteltyyn karjalaisten heimoveljen kulttuuriin. Siihen voitiin projisoida kansallisen historian tarve.⁴² 1800-luvun Euroopassa keskeisenä kansallisen identiteetin perustana pidettiin vieraista vaikutteista vapaaksi käsitettyä ”alkuperäistä” maaseutukulttuuria.⁴³

Edellä käsitellyt tekijät vaikuttivat pohjoissuomalaisen historiallisen alkuperän tulkitsemiseen. Vuosina 1814–1815 Tornion piirilääkäri Henrik Deutsch (1772–1838) teki Rumjantsevin kustantaman ja Suomen talousseuran järjestämän matkan Oulun läänin pohjoisosiin. Matkan yhteydessä hän pohti torniolaisten alkuperää.⁴⁴ Alueen asutuksen luonnetta pohtivat 1820-luvulla historian sekä kieli- ja kansatieteen tutkija Anders Johan Sjögren (1794–1855) ja Utsjoen kirkkoherra

34. Sihvo 2003, 24, 51–55; von Beckeristä vrt. Tommila 1989, 66–67.

35. Vrt. Berger & Conrad 2015, 116–117.

36. Reinhold von Becker, Lyhyt kertomus Suomen Kansan eesmenneistä ajoista. *Turun Wiikko-Sanomats* 9.9.1820.

37. Aittola 2001, 34, 301.

38. Sihvo 2003, 55, 80–81.

39. Sihvo 2003, 55–61, 68–70.

40. Mervi Naakka-Korhonen & Maiju Keynäs, *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienankarjalainen laukkukauppa*. SKS 1988, 28–29, 33–43, 212, 215, 253–256; Vilho Harle & Sami Moisis, *Missä on Suomi? Kansallisen identiteetipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Vastapaino 2000, 108–112; Pertti Karkama, *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. SKS 2001, 15–20, 48–51, 56–60, 212–216.

41. Matti Klinge, *Poliittinen Runeberg*. Suomentanut Marketta Klinge. WSOY 2004b, 136–137, 286. Vrt. myös Sihvo 2003, 47.

42. Lotte Tarkka, Karjalan kuvaus kansallisena retoriikkana. Ajatuksia karelianismin etnografisesta asetelmasta. Teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen (toim.) *Runon ja rajan teillä*. SKS 1989, 246–251.

43. Joep Leerssen, *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam University Press 2006, 192–196.

44. Jouko Vahtola, Deutsch, Henrik (1772–1838). Teoksessa Matti Klinge et al. (toim.) *Suomen kansallisbiografia 2. Bruhn-Fordell*. SKS 2003, 369–370; Sihvo 2003, 66–68.

Jacob Fellman (1795–1875). He saivat voimakkaita vaikutteita Herderiltä. Sjögren lähti Rumjantsevin tukemana myös tutkimaan Pohjois-Venäjän suomensukuisia kansoja vuosina 1824–1828. Matkansa aikana hän kävi muun muassa Lapin itä- ja koillisosissa sekä Vienan Karjalassa etsien muun muassa totuutta Bjarmiasta. Hänen pyrkimyksensä olikin löytää menneisyydestä suomalaisten kulta-aika.⁴⁵ Fellman oli puolestaan opiskellut Turussa ja omaksui romanttisen kiinnostuksen kansanperinteen keräämistä kohtaan. Sjögren ja Fellman kuuluivat samaan ystäväpiiriin ja Sjögren sai Fellmanilta aineistoa omiin tutkimuksiinsa.⁴⁶ Fellman oli myös Henrik Deuschin läheinen ystävä, ja hän sai tältä virikkeitä Pohjois-Suomen asutuksen hahmottamiseen.⁴⁷

Deuschin, Sjögrenin ja Fellmanin käsityksissä korostuivat samanlaiset näkemykset Kemin ja Tornion alueen väestön karjalaisista juurista. Matkakertomuksessaan Deutsch esitti, että Tornion asukkaat olivat peräisin Vienanmeren rannalta.⁴⁸ Vuonna 1833 julkaisemassaan Tornion pitäjän kuvauksessa hän päätteli alueen väestön olevan esimerkiksi murteen ja paikannimien perusteella peräisin Bjarmiasta.⁴⁹ Aiemmassa kirjoituksessaan Deutsch ei kuitenkaan viittannut Bjarmiaan. Sjögren tukeutui päätelmissään Deuschin havaintoihin, muutamiin paikannimiin, murrepiirteisiin sekä jo Porthanin esille tuomaan, karjalaisten kastamiseen viittaneeseen asiakirjalähteeseen 1300-luvulta, mutta hän ei itse käynyt Kemissä tai Torniossa.⁵⁰ Fellman katsoi muistiin-

panoissaan vuonna 1825 myös alueen väestön tapojen ja kaupankäyntitapausten todistavan väestön pakanuuden aikaisesta, vienankarjalaisesta alkuperästä.⁵¹ Sjögren katsoi karjalaisten sulautuneen yhteen alkuperältään epämääräisemmän kveenien heimon kanssa nykyisten pohjoissuomalaisten esi-isiksi.⁵² Hänellä oli jo tässä vaiheessa jonkinlainen käsitys suomalaisten bjarmialaisesta alkuperästä ja karjalaisten ja bjarmien yhdistämisestä. Fellman taas yhdisti Kajaanin läänin asukkaat ja Vienanmeren rannan varhaisasutuksen bjarmeihin.⁵³

Historiakuvan kannalta ratkaisevia olivat kuitenkin Turun romantikoista merkittävimmän, Adolf Ivar Arwidssonin (1791–1858) käsitykset 1820-luvun lopulla. Suomalaisten heimojen itenäisyyden aikaa ihannoinut ja kansan historian merkitystä korostanut Arwidsson loi käsityksen suomalaisten muinaisista suuruuden päivistä Vienanmeren rannan Bjarmian muinaisvaltakunnassa.⁵⁴ Hän katsoi suomalaisten heimojen ja erityisesti karjalaisten tulleen Suomen alueelle Bjarmiasta. Keskeistä oli, että matkakertomuksissa esiintyvien murreyhtäläisyyksien pohjalta Arwidsson yhdisti pohjoissuomalaiset suoraan bjarmeihin, jotka tässä tarkoittivat käytännössä vienankarjalaisia. Bjarmit olivat Arwidssonille osa laajempaa savolais-karjalaista heimoa. Uutuutena pohjoissuomalaisten varhaishistorian tulkintoihin Arwidsson toi näkemyksen, jonka mukaan skandinaavisissa lähteissä varhain mainitut kainulaiset tai kveenit olivat karjalaisen heimon luoteinen haara. Näin poh-

45. Michael Branch, *A. J. Sjögren Studies of the North*. Suomalais-ugrilainen seura 1973, 26–28, 94–100, 112–123, 129–130; Korhonen 1986, 41; Sihvo 2003, 71–73; Michael Branch, Sjögren, Anders Johan (1794–1855). Teoksessa Matti Klinge et al. (toim.) *Suomen kansallibiografia* 9. *Siltanen-Tott*. SKS 2007, 85–86.

46. Branch 1973, 93–97; Tuomo Itkonen, *Nuori Jaakko Fellman ja hänen ystävänsä Carl Gustaf Mannerheim*. Suomen kulttuurirahaston Lapin rahasto 1977, 16–17, 22, 87; Erja Kujala, Fellman, Jacob (1795–1875). Teoksessa Matti Klinge et al. (toim.) *Suomen kansallibiografia* 2. *Bruhn-Fordell*. SKS 2003, 757–758.

47. Itkonen 1977, 150, 179; Sihvo 2003, 74.

48. Henrik Deutsch, *Oeconomiska Anteckningar rörande Norra delen af Uleåborgs län, under resor derstädes*. Tornedalica 1970, 266.

49. Henrik Deutsch, *Anteckningar om Torneå Härad. Helsingfors Morgonblad* 23.12.1833.

50. Anders Johan Sjögren, *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*. J. Simelii Enka 1828, 3–5, 258–259.

51. Jacob Fellman, *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. Första delen*. Finska Litteratursällskapet tryckeri 1906, 333–339, 494; Vrt. Sihvo 2003, 74–75.

52. Sjögren 1828, 3–4; Sjögrenin käsityksistä vrt. myös Julku 1986, 18–19.

53. Sjögren 1828, 231–232, 389; Fellman 1906, 268, 494.

54. Tommila 1989, 67–68; Kauko Pirinen, Arwidsson historiantutkijana. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Adolf Ivar Arwidsson. Näkijä ja tekijä*. Atena kustannus 1992, 67–68; Sihvo 2003, 53–55; Klinge 2010, 54–55; Vrt. myös Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson isänmaallisena herättäjänä*. SHS 1951, 161–163.

Kuva 2. Carta Marina. Tässä 1500-luvun alusta peräisin olevassa Olaus Magnuksen kartassa Bjarmia sijoitettiin Kuolaan. Lähde: Wikimedia Commons.

joissuomalaisten karjalaisasutus tarkentui ajallisesti ensimmäisen ja toisen jälkikristillisen vuosituhannen taitteeseen.⁵⁵ Näkemys kainulaisista suomalaisina liittyi yleisestikin Pohjolan vanhojen asuttajaryhmien ”etnokansallistamiseen” 1800-luvun alun kansallismielisessä historiankir-

joituksessa. Tämän myötä ryhmistä tehtiin osa kansallista historiaa.⁵⁶

Arwidssonin teosten myötä käsitys Pohjois-Suomen länsiosien asutuksen yksiselitteisesti karjalaisesta alkuperästä sai vakiintuneen muotonsa. Miksi todisteita alueen karjalaisuudesta

55. Adolf Ivar Arwidsson, Tillägg. Teoksessa Friedrich Rühns, *Finland och dess invånare. Del 2*. Andra upplagan. Johan Hörberg 1827, 175, 177–178, 184–186, 198.

56. Ryymin & Aspaas 2009, 31–35.

tuotiin esille voimallisesti juuri 1800-luvun alussa? Miksi länsisuomalaiset piirteet jätettiin syrjään ja keskityttiin käytännössä vain karjalaisuuteen viittaaviin todisteisiin?

Romantiikan myötä ”alkuperäiseksi” käsitetty itäsuomalaisuus nousi vähitellen suurempaan arvoon. Keskeisessä roolissa oli näkemys siitä, että suomalaisten heimojen alkukodilla olisi jotain tekemistä muinaisen, myyttisen Bjarmian kanssa. Vienanmeren rannikolle sijoitettu Bjarmia olikin keskeisesti esillä historiallisissa tulkinnossa, ja sen yhdistäminen karjalaisiin nosti Karjalan asemaa alkuperäpohdinnoissa. Tähän vaikutti vielä se, että vienankarjalaisiin laukkukauppiaisiin voitiin yhdistää muinaisen Bjarmian sukulaisuus.

Tällä tavalla ”alkuperäinen” itäisyys nousi myös pohjoissuomalaisten varhais historian käsityksissä suurempaan arvoon verrattuna mahdolliseen länsisuomalaisuuteen. Esimerkiksi pirkkalaisiin sidotut tulkinnat länsisuomalaisuudesta sisälsivät ”alkuperäisten” suomalaisten historian hahmottamisen näkökannalta kyseenalaista ainesta muun muassa ruotsalaisten merkityksestä. Pirkkalaiset saatettiin kyllä mainita, mutta heillä ei katsottu juurikaan olleen osuutta alueen asutukseen.⁵⁷ Huomionarvoista onkin, että vaikka 1800-luvulla voitiin esittää kielteisiä arvioita Karjalasta ja vienankarjalaisista laukkukauppiaista, Sjögrenin ja Fellmanin näkemykset Vienan Karjalasta ja sen asukkaista olivat melko myönteisiä. Sjögren toi esille laukkukauppiaiden huonoja piirteitä, mutta hän oli enemmän huolissaan suomalaisten heille antamista negatiivisista vaikutteista. Fellman puolestaan piti vuonna 1829 Vienan Karjalaan suuntautuneella matkallaan aluetta ihannoivasti seutuna, jossa tarinat ja laulut esi-isien sankaritoista olivat säilyneet.⁵⁸

Erityisesti Tornion ja Kemin alueen nykyisyyttä ja menneisyyttä tarkasteltiin vahvasti itäisyyden näkökulmasta, mikä ohjasi tulkintoja. Huomionarvoisia ovat varsinkin murteeseen liit-

tyvät näkemykset. Vertailevan kielentutkimuksen pioneeri Sjögren⁵⁹ oli käytännössä valmis pitämään alueen murretta kokonaisuudessaan itäisenä, vaikka tämä tuskin sopi tuolloisiin murrejaotteluihin. Esimerkiksi vuonna 1824 ilmestynyt von Beckerin kielioppi mainitsi pohjalais-savolaiset sekamurteet, mutta ei lue pohjoisemman Pohjanmaan murretta kokonaisuudessaan itäisiin murteisiin.⁶⁰

Myös historiallista lähdeaineistoa tulkittiin ennalta määrätystä näkökulmasta käsin. Arwidsson yhdisti kveeneihin liittyvän, kauan esillä olleen lähdeaineiston pohjoissuomalaisten karjalaisuuteen ja tarkensi tulkintaa pohjoissuomalaisen karjalaisasutuksen syntyajankohdasta. Arwidssonilla alueen muinainen karjalaisuus liittyi erityisesti muinaisten suomalaisten ”bjarmialaisen” suuruuden korostamiseen. Bjarmiaan liittyvät käsitykset olivat selvästi myös muilla kirjoittajilla merkittävässä roolissa.

Pohjois-Suomen karjalaisuuskäsitysten perilliset ja haastajat autonomian ajan historiankirjoituksessa

Kalevalan julkaiseminen vuonna 1835 kiinnitti suomalaisen sivistyneistön huomion entistä voimakkaammin Karjalaan. Teos yhdistettiin juuri Karjalaan ja sen tapahtumapaikkana pidettiin Bjarmiaa. 1840-luvulta lähtien alkoi vähitellen muodostua heimoaate, jonka mukaan Venäjän karjalaiset kuuluvat Suomen yhteyteen. 1800-luvun jälkipuolella tämä aate muuttui ohjelmalliseksi. Kuten tunnettua, Karjala innoitti myös taiteilijoita autonomian ajan lopulla.⁶¹

Karjalan osuutta korostettiin 1800-luvun kuluessa yhä voimakkaammin myös Pohjois-Suomen varhaishistoriassa. Niinpä esimerkiksi ensimmäisen suomenkielisen Suomen historian kirjoittaja, Johan Fredrik Cajan (1815–1887) korosti Arwidssonin tapaan muinaisten kainulaisten karjalaisuutta 1830- ja 1840-luvulla kirjoittamisensa teoksissa.⁶² Laajemman suomalaisen historiaku-

57. Em. kirjoittajilla Sjögren 1828, 1–2, 9–10; Adolf Ivar Arwidsson, *Lärobok i Finlands historia och geografi för Gymnasier och Skolor*. Chr. Ludv. Hjelt 1832, 26–28; Deutsch 1833; Fellman 1906, 335–339.

58. Vrt. Sihvo 2003, 73, 75.

59. Vrt. esim. Branch 1973, 250–252.

60. Reinhold von Becker, *Finsk Grammatik*. Bibel-sällskapet 1824, III–IV.

61. Näistä ks. Sihvo 2003, 93–100, 116–125, 182–203, 235–249, 266–306.

62. J. F. Kainonen, *Suomen historia. Koetteeksi kerrottu lyhyessä järjestyksessä*. G. O. Waseniuksen präntistä 1839–1840, 23–28; Joh. Fredr. Kajaani, *Suomen historia. Ensimmäinen osa, elikkä pakanuuden ja Paawinuskon ajat*. SKS 1846, 23–26.

van kannalta merkityksellistä oli, että Zacharias Topelius nuorempi (1818–1898) korosti pohjoissuomalaisen karjalaisuutta suositussa *Maamme kirjassa* 1870-luvulla.⁶³

Karjalaisuutta painottava tulkinta ei kuitenkaan ollut ainoa. Esimerkiksi Cajanin vuonna 1846 julkaistussa *Suomen historiassa* todettiin, että 1200-luvun lopulla Pohjanlahden ranta-alueille oli tullut pirkkalaisten vanavedessä hämäläisiä, jotka sekoittuivat siellä asuviin kainulaisiin.⁶⁴ Suomalaisuusliikkeen johtohahmo, historioitsija Yrjö Koskinen (1830–1903), rakensi Pohjois-Suomen historian tulkintansa pirkkalaisuuden varaan. Vuonna 1857 ilmestyneessä tutkimuksessaan Pohjanmaan asuttamisesta Koskinen korosti pirkkalaisten suomalaisuutta ja hämäläisyyttä sekä sitä, että karjalaisilla oli vähäinen ja myöhäinen osa Perämeren rannikon varhaisasutuksessa.⁶⁵ Koskinen, joka oli itse Pohjanmaalta, suhtautui kriittisesti Karjalaa glorifioiviin heimoaatteisiin ja piti Karjalaa rumana venäläisvaikutteisena maakuntana, jonka kansa oli laiskaa. Sen sijaan Koskisen ajatusmaailmassa korostuivat länsisuomalaiset talonpojat.⁶⁶ Näitä hämäläiset lapinverottajat eli pirkkalaiset epäilemättä hänelle edustivat. Pirkkalaiset olivatkin autonomian ajan lopun historiankirjoituksessa hyvin esillä Pohjois-Suomen varhaisasutuksen tulkinnoissa, muun muassa kansakouluopetuksessa. Esimerkinä voi mainita Koskisen pojan, Y. K. Yrjö-Koskisen (1854–1917) oppikirjan vuodelta 1893.⁶⁷

Suhtautuminen Karjalaan vaikutti kuitenkin Pohjois-Suomen varhais historian tulkintoihin myös autonomian ajan lopulla. Koskisen poliittinen kiistakumppani ja heimoharrastaja August

Ahlqvist⁶⁸ (1826–1889) kannatti näkemystä pohjoissuomalaisten varhaisista karjalaisista juurista.⁶⁹ Tässäkin oli luonnollisesti kyse jo 1800-luvun alussa muodostuneen linjan jatkamisesta. Tilaa oli myös välittäville näkemyksille. Tyypillisin esimerkki näistä oli historioitsijan ja heimoaateen edustajan O. A. Forsströmin⁷⁰ (1856–1910) Suomen keskiajan historian yleisesitys vuodelta 1898. Siinä Pohjois-Suomen varhaishistoriallinen ja keskiaikainen asutus esitettiin varhain alueelle tulleiden karjalaisten kainulaisten sekä myöhemmin saapuneiden hämäläisten pirkkalaisten täydellisenä synteinä.⁷¹

Pohjoissuomalaisten alkuperäkäsityksissä oli erityisesti 1800-luvun puolivälissä piirteitä, jotka korostivat pohjoisen Fennoskandian muinaista herruutta. 1850-luvun Norjan ja Venäjän pohjoiskalottialueeseen liittyvien rajakiistojen myötä suomalaisillakin oli tarve korostaa alueen muinaista suomalaisuutta sekä kainulaisten ja pirkkalaisten asemaa saamelaisten alistajina. Saamelaisten rooli kuviossa olikin kovin toisenlainen verrattuna karjalaisiin. Ihannoinnin sijaan heidät käsitettiin rodullisesti suomalaisista eroaviksi ja suljettiin ulos Suomen kansasta.⁷²

Johtopäätökset

Pohjois-Suomen länsiosien asutuksen historiallinen karjalaisuus nousi aiempien länsisuomalaisten tai muinaisten kansojen asemaa korostaneiden näkemysten rinnalle 1700-luvun lopun suomalaisessa historiankirjoituksessa. Ensimmäisenä sitä hahmotteli Suomen historiankirjoituksen isä Henrik Gabriel Porthan, joka teki todennäköisiä kokonaistulkintoja ja käytti 1700-luvun historiankirjoitukselle tyypilliseen tapaan osit-

63. Zacharias Topelius, *Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Toinen jakso. Maamme kirja*. Suomentanut Johan Bäckwall. S. W. Edlund 1876, 187.

64. Kajaani 1846, 105–107.

65. Yrjö Koskinen, Pohjanmaan asuttamisesta, tutkimus. *Suomi* 17 (1857), 113–125.

66. Gunnar Suolahti, *Nuori Yrjö Koskinen*. 2. painos. Historian ystävien liitto, Otava & WSOY 1974, 129, 151–152, 217–227; Klinge 1982, 208–210; Sihvo 2003, 143.

67. Y. K. Yrjö-Koskinen, *Suomen historia. Lyhyissä piirteissä*. WSOY 1893, 12.

68. Sihvo 2003, 119–125, 138–143.

69. August Ahlqvist, *Kalevalan karjalaisuus*. Edlund 1887, 11–16.

70. Sihvo 2003, 236–238.

71. O. A. Forsström, *Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka 2. Suomen keskiajan historia*. Gummerus 1898, 173–177.

72. Suolahti 1974, 217–221; Pekka Isaksson, *Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia*. Kustannus Puntsi 2001, 185–188, 192–200, 217–226.

tain uutta lähdeaineistoa. Hän toi esille erään asiakirjan, jossa puhuttiin karjalaisten kastamisesta 1300-luvulla. Hän yhdisti asiakirjatiedon vanhoihin näkemyksiin osittain länsisuomalaisista pirkkalaisista, jotka hänen mukaansa olivat asuttaneet vain Länsipohjaa, kun taas karjalaiset olivat asettuneet pirkkalaisten hylkäämille alueille 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa. Porthanille Pohjois-Suomi oli kuitenkin enemmän Länsi-Suomeen liittyvää aluetta, mikä todennäköisesti johtui siitä, että hän katsoi alueen hämäläistyneen myöhemmin.

Toisenlaisia näkemyksiä ilmeni varhaisen romantiikan ja kaukokaipuun edustajan, Frans Michael Franzénin matkakertomuksessa samalta ajalta. Tässä erityisesti Tornion ja Kemin asutuksen alkuperä yhdistettiin käytännössä vienankarjalaisiin laukkukauppiaisiin. Käsitteen alkuperä oli epäselvä, joskaan Franzén ei kiistänyt sitä. Alueen väestön ja vienankarjalaisten samaistaminen sai virikkeitä itäisestä ilman-suunnasta 1700-luvun lopulla kiinnostuneesta ja osittain ihannoineesta orientalismista sekä Rousseauin ja Herderin alkuperäisten ja itäisten kansojen korostamisesta sekä esiromantiikan kaukokaipuusta.

Vastaavanlainen suuntaus jatkui 1800-luvun alussa. Venäjän alaisuudessa muodostetun Suomen suuriruhtinaskunnan ja sen kansan historiallista identiteettiä etsittiin romantiikan aatteen myötä muun muassa historiasta ja kielestä. Suomalaisen kansallisuuden ideaa rakennettiin vähitellen alkuperäiseksi käsitetyyn itäsuomalaisuuden ja itäisen kielisukulaisuuden varaan. Suomalaisen alkukoti sijoitettiin usein varhaisissa skandinaavisissa lähteissä mainittuun myyttiseen Vienanmeren Bjarmiaan, joka puolestaan yhdistettiin usein Karjalaan ja vienankarjalaisiin laukkukauppiaisiin. Alueen väestöä kuvailleet henkilöt halusivat nähdä läntisissä pohjoissuomalaisissa alkuperäisemmäksi käsitettyyn karjalaisuuteen ja Bjarmiaan viittaavia piirteitä.

Näiden tulkintojen pohjalta tulkittiin myös historiallista lähdeaineistoa. Romantiikan historian tutkimusta edustanut Adolf Ivar Arwidsson korosti 1820-luvulla Bjarmian luonnetta muinaisen suomalaisen suuruuden keskuspaikkana, ja yhdisti sen erityisesti karjalaisiin. Näihin hän liitti skandinaavisten lähteiden mainitsemaa kveenit tai kainulaiset Pohjois-Suomen varhaisasuttajina.

Näin alueen karjalaisuus yhdistyi selkeämmin varhaiseen vaiheeseen, ensimmäisen ja toisen jälkikristillisen vuosituhannen vaihteeseen.

Karjalaan kohdistunut heimoaate 1800-luvun keskivaiheilla vaikutti myös siihen, että käsitykset varhaisten pohjoissuomalaisten asuttajien karjalaisuudesta saivat suuren aseman ajan historiankirjoituksessa. Tulkintaan kriittisesti suhtautunut Yrjö Koskinen puolestaan perusti näkemyksensä Pohjois-Suomen varhaisasutuksesta hämäläisten pirkkalaisten pohjalle. Nämä edustivat hänelle tärkeää länsisuomalaista talonpoikaista ylimyskuntaa. Samalla hän suurelta osin kiisti aiemman näkemyksen alueen karjalaisuudesta. Välittäviäkkin kantoja aiheesta oli näiden kahden ääripään välillä. Autonomian ajan romantisoituiden aatteet eri muodoissaan määräisivät kuitenkin lopulta käsitykset pohjoissuomalaisten varhaishistoriasta.

Abstract: The historical Karelian origins of the Northern Finnish population in late 18th and early 19th century Finnish historiography

The historical origin of the northern Finnish population has traditionally been a hotly debated topic among Nordic historians. In this article, I analyse the conceptions of late 18th and early 19th century Finnish scholars regarding an important phase in the larger development of this subject utilising, among other things, travel descriptions and historical treatises. During this phase, the northern Finnish population was seen to have originated from Dvina Karelia, which differed from earlier conceptions on the subject. This change was primarily caused by early romanticist and orientalist ideas including an emphasis on eastern peoples in the late 18th century. In the early 19th century, this was further influenced by a general emphasis on the eastern origins of the Finns as well as romanticized notions of a supposedly more "original" eastern Finnish heritage centring on the Karelian "Golden Age" in the realm of Bjarmia. In Scandinavian sagas the Kvens were also associated with the Karelians by historians, leading to a more elaborate conception of the Karelian origins of the northern Finnish population.

Keywords: 18th and 19th centuries, Bjarmia, Kvens, Karelia, Northern Finland, Romanticism